

UOT 94; 332.66

**XIX ƏSRİN SONU-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKI QUBERNİYASI
DÖVLƏT KƏNDLİLƏRİNİN TAXILÇILIQ TƏSƏRRÜFATI HAQQINDA**¹BAXŞƏLİYEV ADİL BAXŞƏLİ oğlu²ABDULLAYEVA SEVDA ƏLİ qızı

1-Sumqayıt Dövlət Universiteti, professor

2-Lənkəran Dövlət Universiteti, dissertant

Açar sözlər: taxılçılıq, kəndlilər, təsərrüfat, torpaq sahələri, ticarət əkinçiliyi

Şimali Azərbaycan Cənubi Qafqazın əlverişli təbii-coğrafi şəraitə malik bir ölkədir. Bu münasib şərait qədim zamanlardan müxtəlif təsərrüfat sahələrinin yaranması və inkişafına xüsusi təsir göstərmiş və əsaslı zəmin yaratmışdır. Yeni Daş dövrünün (“neolit inqilabı”) ən mühüm yeniliklərindən biri əkinçiliyin əsas təsərrüfat sahəsinə çevrilməsi olmuşdur. Hələ o dövrdən əkinçilik Şimali Azərbaycan əhalisinin əsas məşğulluq sahəsi olmaqla, kənd əhalisinin həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Tədqiq edilən dövrdə kənd əhalisinin əldə etdiyi məhsul ailənin daxili ehtiyaclarının, vergilərin ödənilməsini təmin edirdi və bəzi hallarda isə artıq qalan məhsul bazara-satışa çıxarılırdı.

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda çala, tala, dincəqoyma və herik əkin sistemləri mövcud olmuşdur. Çala əkinçiliyi əsasən Kür çayı sahillərində geniş yayılmışdı və bu torpaqlarda yazlıq taxıl və bostan bitkiləri əkilirdi. Kür çayının daşması nəticəsində sahil torpaqlarının lillənməsi əkilən bitkilərin məhsuldarlığını artırır [20]. Tala əkinçiliyi meşəlik zonalarda geniş yayılmışdı və meşələrin qırılması hesabına artırılırdı. Bunu Bakı quberniyasının Lənkəran və Quba qəzalarına şamil etmək olar. Quba qəzasının Müskür mahalında XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində 25 min desyatin meşə qırılaq [33, s. 311] əkin sahələri üçün istifadə edilmişdir. Məhsuldarlığı saxlamaq və ya yüksəltmək məqsədilə dincəqoyma sistemi tətbiq edilirdi. Hər bir bölgənin torpaq iqlim şəraitindən, habelə sosial-iqtisadi amillərdən asılı olaraq torpağın dincə qoyulma müddəti də müxtəlif olurdu. Əkinçilikdə kapitalist münasibətlərinin inkişafı taxıl, bostan-tərəvəz və texniki bitkilərin əkin sahələrinin genişləndirilməsini tələb edirdi. Bu isə əkin üçün istifadə edilməsi mümkün olan torpaq sahələrinin dincə qoyulmasını tədricən aradan qaldırırdı. Belə ki, taxıl əkinləri altında yorğun düşən torpaq sahələrində bostan və digər texniki bitkilər əkilməyə başlamışdı. Əgər əkinçi bir sahədə üç il ardıcıl olaraq pambıq əkirdisə, sonra həmin sahədən bir il darı, bostan bitkiləri və ya qarğıdalının becərilməsi üçün istifadə edirdi. Daha sonrakı illərdə isə yenidən pambıq əkilirdi [26, s. 71] ki, bu sistem herik adlanırdı.

XIX əsrin ikinci yarısında Bakı quberniyası əkinçiliyin müxtəlif sahələrinin daha sürətli inkişafına görə Cənubi Qafqaz quberniyaları içərisində xeyli fərqlənirdi. Tiflis-Bakı dəmir yolunun (1883-cü il) çəkilməsi Bakı quberniyasında taxıl məhsulunun artımına böyük təkan vermişdi. Əkin sahələri ildən-ilə genişləndirildiyi üçün məhsul istehsalı da artırdı. Bakı quberniyası üzrə 1884-1889-cu 2 279 277 çətvər (1 çətvər 9,5 puddur) olduğu halda, 1896-1899-cu illərdə isə 4 127 403 çətvərə çatmışdı ki, bu da taxıl məhsulunun iki dəfədən çox artması demək idi [29, s. 167-168].

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Bakı quberniyasında taxılçılığın vəziyyəti haqqında M.Ə. İsmayılovun dövrün mənbələri əsasında tərtib etdiyi cədvəl müfəssəl bilgi verir [14, s. 31]. Cədvəldəki ümumi rəqəmlər Bakı quberniyasının həm dövlət, həm də sahibkar kəndliləri tərəfindən əkilmiş və əldə edilmiş taxılın orta illik göstəriciləridir. Birinci cədvəldə göstərildiyi kimi, ən çox məhsul 1896-cı ildə götürülmüşdü. Məhz XIX əsrin sonlarında və XX

əsrin əvvəlləri üçün əkinçiliyin inkişafı tendensiyasının əlamətləri üzə çıxsada, bu göstəricilər sonrakı illərdə aşağı düşməyə başlayırdı.

Cədvəl 1.

İllər	Bakı quberniyası üzrə	
	Əkilmiş (pudla)	Götürülmüş (pudla)
1896	6 229 600	41 283 200
1897	6 054 024	39 487 816
1898	5 331 920	28 874 272
1899	5 061 040	22 730 880
1900	4 050 488	18 119 480
1901	2 804 936	12 223 920
1902	2 978 352	16 897 264
1903	2 891 800	14 739 568
1907	2 228 750	9 017 900
1908	2 581 578	11 118 092
1909	-	12 081 600
1910	3 069 224	12 264 974
1911	2 386 864	12 314 880
1912	6 543 008	22 201 184
1913	-	11 464 850
1914	2 954 560	12 025 064

XIX əsrin əvvəllərində Bakı quberniyasının ən iri taxılçılıq bölgələri Lənkəran, Şamaxı və Göyçay qəzaları hesab olunurdu. Belə ki, 1910-cu ildə Bakı quberniyasında istehsal edilmiş 12 264 974 pud taxılın 2 208 910 pudu Lənkəran, 1 344 505 pudu Şamaxı və 114 660 pudu Göyçay qəzasının payına düşürdü [23, s. 6]. Sonrakı illərdə də taxıl istehsalının həcminə görə yenə də Lənkəran qəzası öndə gedirdi. Məsələn, 1911-ci ildə Bakı quberniyasında istehsal olunan 8 348 360 pud payızlıq buğdanın 2 988 463 pudunu Lənkəran, 2 163 527 pudunu Göyçay və 1 175 320 pudunu isə Şamaxı qəzası vermişdi [32, s. 27].

Burada əsas taxılın xüsusi çəkisi diqqəti cəlb edir. Belə ki, XX əsrin əvvəllərində Göyçay qəzasında buğda, arpa və düyü əkin sahələrinin nisbəti uyğun olaraq 50 faiz, 25 faiz və 7 faizini təşkil edirdi. Şamaxı qəzasında isə bu göstəricilər buğda üçün 35 faiz, arpa üçün 20 faiz hesablanırdı [4, v. 314 və 321]. 1917-ci ilin kənd təsərrüfatı sayımı materialları göstərir ki, həmin ildə Şamaxı qəzasının bütün əkinə yararlı torpaq sahələri olan 38 803,6 desyatinin 3 560,5 desyatinində, Göyçay qəzasında isə uyğun olaraq 397 305 desyatinin 35 359,7 desyatinində buğda və arpa əkilirdi [2, v. 45-48]. Buğda və arpa bu qəzalarda, demək olar ki, bütün kəndlərdə becərilirdisə, düyü əkini ilə yalnız 105 kənddə [5, v. 13] məşğul olurdular və burada düyü plantasiyalarının sahəsi 830 - 1 000 desyatınə çatırdı [5, v. 8 və 9].

Düyü istehsalında Şimali Azərbaycanın iki quberniyası üzrə toplanan məhsulun əsas çəkisi məhz, Lənkəran qəzasının payına düşürdü. 1897-ci ilin məlumatına görə, bu iki quberniyada, birlikdə toplanmış 7 156 104 pud düyüdən [25, s. 19] 3 994 480 pudu [25, s. 5], yəni məhsulun yarısından çoxu Lənkəran kəndliləri tərəfindən götürülmüşdür.

Düyü əkini ilə Göyçay, Quba, Cavad və habelə Şamaxı qəzalarında da məşğul olurdular. Lakin bu qəzalarda düyü əkini sahəsi Lənkərana nisbətən xeyli az idi. Bu qəzalarda düyü plantasiyaları əhalinin təsərrüfat həyatında Lənkəran qəzasında olduğu kimi ciddi rol oynamırdı. Aşağıdakı cədvəldə gətirilən rəqəmlər bunu bir daha sübut edir.

Cədvəldən göründüyü kimi, Lənkəran qəzasında 17 min desyatin əkin sahələrinin məhsuldarlığı 2 550 000 pud, orta məhsuldarlıq 1 desyatin üzrə 150 pud, əldə olunmuş düyü 1 775 000 pud olduğu halda, digər dörd qəzada birlikdə 9 min 200 desyatin əkin sahələrinin məhsuldarlığı 1 104 000 pud, orta məhsuldarlıq 1 desyatin üzrə 120 pud, əldə olunmuş düyü 55 200 pud təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.

Qəzalar	Plantasiyaların sahəsi des.-lə	Məhsuldarlıq pudla	Orta məhsuldarlıq des.-lə	Əldə olunmuş düyü
Lənkəran q.	17 000	2 550 000	150	1 775 000
Göyçay q.	6 000	Göyçay, Quba,	Göyçay, Quba,	Göyçay, Quba,
Quba q.	2 000	Cavad və Şamaxı	Cavad və Şamaxı	Cavad və Şamaxı
Cavad q.	1 000	qəzaları birlikdə	qəzaları birlikdə	qəzaları birlikdə
Şamaxı q.	200	1 104 000	120	55 200

XX əsrin əvvəllərində düyü istehsalı gözəcarpacaq şəkildə azalmağa başlamışdı. 1917-ci ildə Şamaxı qəzasında düyü plantasiyaları qalmadığı halda, Göyçayda yalnız 384 desyatin sahədə çəltik əkilirdi. Bu da suvarılan torpaq sahələrinin azalması və pambıq istehsalının artması ilə əlaqələndirilirdi [1, v. 17; 5, v. 8].

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Bakı quberniyasında taxıl məhsulları içərisində əsas hissə buğda, arpa və düyünün payına düşürdü. Bunu tədqiqatçı M.Ə. İsmayılovun apardığı hesablamalar bir daha sübut edir [14, s. 35]:

Cədvəl 3.

4.İllər üzrə	Buğda	Arpa	Düyü
1896	25 044 000	11 036 400	4 501 600
1897	23 168 304	10 836 400	4 451 112
1898	15 809 424	10 144 392	6 649 808
1900	9 993 072	4 954 152	2 164 328
1901	6 508 384	3 210 632	1 999 784
1902	8 809 144	5 358 328	2 384 360
1903	7 526 996	4 302 488	2 540 040
1907	5 149 700	2 954 200	786 900
1908	642 116	5 021 476	417 870
1909	7 692 300	4 294 000	595 300
1910	6 528 598	4 338 026	525 389
1911	8 348 360	4 502 549	379 896
1912	12 723 248	7 814 096	513 121
1913	7 253 770	3 730 380	307 700
1914	7 342 112	4 407 488	438 728

Yuxarıdakı cədvələ diqqətlə nəzər yetirdikdə məhsulun illər üzrə azalması müşahidə olunur. Bu da bir sıra səbəblərlə əlaqədar idi. Dövlət kəndlilərinin istifadəsindəki torpaq sahələrinin azalması, pay torpaq sahələrinin bir-birindən uzaqda yerləşməsi, iş heyvanlarının çatışmazlığı və kənd təsərrüfatı texnikasının aşağı səviyyədə olması, kəndli torpaqlarının gücdən düşməsi, təbii fəlakətlər kimi bu və ya digər hadisələr məhsuldarlığın azalmasına gətirib çıxarırdı.

Şimali Azərbaycanda, eləcə də Bakı quberniyasında geniş yayılmış xış, mala, vəl, dəryaz və s. əmək alətlərindən istifadə olunurdu. Lakin XIX əsrin sonlarından başlayaraq, daha təkmil kənd təsərrüfatı texnikasından az da olsa istifadə olunmasına baxmayaraq bu texnikanın əldə edilməsi böyük məsrəf tələb etməsi texnikadan geniş istifadəni imkansız edirdi.

Kənd təsərrüfatında üstünlük təşkil edən ənənəvi əmək alətlərindən istifadə olunması böyük zəhmət tələb edirdi. Qəzalarda torpaqların bərk olduğu bozqır, habelə dağlıq yerlərdə, məsələn, Göyçay qəzasının Sərdarlı çölündə yay şumu yerli kotanlarla aparılırdı. Belə yerlərdə kotan üçün 4 - 5 boyun öküz və 5 işçi qüvvəsi tələb olunurdu [21, s.129]. Bundan əlavə, kotan şumu zamanı torpağın suvarlanması lazım gəlirdi. Suyun çatışmazlığı işi daha da çətinləşdirirdi. Digər tərəfdən yeni texnikanın qiymətlərinin gündən-günə artması onun geniş istifadəsinin qarşısını alırdı.

Aztorpaqlı kəndlilərin təsərrüfatlarında şumun düzgün aqrotexniki qaydalara uyğun aparılması, eyni torpaq sahəsinin hər il şumlanması, torpağın gücdən düşməsinə, nəticə etibarilə

məhsuldarlığın azalmasına gətirib çıxarırdı. Lakin bununla bərabər, elə təsərrüfatlar da var idi ki, onlarda torpağın becərilməsi daha intensiv aparılırdı və orada yeni, müasir texnika, yeni dəmir kotanlar, dəmir mala və taxıldöyən maşınlar tətbiq olunurdu. Belə təsərrüfatlar çox az idi və başlıca olaraq Rusiyanın daxili quberniyalarından köçüb gəlmiş ruslara, yerli varlı qolçomoq və mülkədara mənsub idi. Məsələn, XX əsrin əvvəllərinə aid bir mənbədə deyilir ki, Rusiyadan köçüb gəlmiş kəndlilərin təsərrüfatlarında kotan başlıca olmasa da, əsas rol oynayır, “torpaq xışla deyil, kotanla... şumlanırdı” [26, s.79]. Bunun haqqında bir sıra digər mənbələrdə də məlumat verilir. Onların birində yazılır: “rusların təcrübəsi yerli tatarlara (azərbaycanlılara) da təsir edir, onlardan xeyli hissəsi başlıca olaraq kotan və taxılıyığan kimi yeni alətlərdən istifadə edirlər” [24, s. 89].

Taxılçılıq üçün əsas bəla müxtəlif ziyanvericilər və təbii fəlakətlər idi. Bunlar hər il kəndli təsərrüfatlarına böyük zərər vururdu. 1895-ci ilin məlumatına görə, Bakı quberniyasında çəyirtkə basmış torpaq sahələri minlərlə desyatin əhatə edirdi [9]. Çəyirtkə basqınının şahidlərindən biri yazırdı: “Çəyirtkələr üç gün uçdular. Gündüz axşama çevrilmişdi. Çəyirtkə böyük qara bulud kimi günəşin işığının qarşısını kəsmişdi. Çəyirtkə İrandan Mil düzünə gəlməzdən qabaq bir həftə ərzində Xonaşından Hindarxa qədər olan sahədə yerləşmişdi” [18]. Çəyirtkələrin yayılmasının qarşısını almaq üçün bu işə 580 at, 1 050 araba və 85 880 kəndli cəlb edilmişdi ki, onlar taxılın biçini zamanı işlərini atıb çəyirtkələrin məhv edilməsi ilə məşğul olmalı idilər. 1901-ci ildə artıq Cavad qəzasının 11 378 desyatını, Göyçay qəzasının 521 desyatını, Lənkəran qəzasının 92 desyatın taxıl sahəsini çəyirtkə basmışdı [17]. Maliyyə Nazirliyi Tiflis xəzinə palatasına çəyirtkəyə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə Yelizavetpol, Bakı quberniyaları, habelə Dağıstan vilayətinə 32,2 min rubl məbləğində kredit ayırmaq göstərişi vermişdi [17]. Rəsmi məlumatlarda Şimali Azərbaycanın iki quberniyasında 1908-ci ildə 9 612, 1909-cu ildə 10 067, 1910-cu ildə 9 560, 1911-ci ildə 19 350, 1912-ci ildə 46 229 desyatin sahəyə çəyirtkə tərəfindən ziyan vurulduğu qeydə alınmışdır [16]. 1912-ci ilin dekabrında canişin şurasının üzvü yeqermeyster N.F. Cunkovskinin rəhbərliyi ilə keçirilən xüsusi iclasda Cənubi Qafqazda çəyirtkələrə qarşı mübarizə tədbirləri müzakirə olunmuşdu. İclasda Yelizavetpol quberniyasında 43 min desyatin, Bakı quberniyasında isə 18 min desyatin torpaq sahələrinin çəyirtkə basması və Yelizavetpol quberniyasına 124 min, Bakı quberniyasına isə 94 min manat maliyyə vəsaiti ayırması nəzərdə tutulmuşdu [16].

1895-ci il avqustun 19-da Göyçay qəzasının Qoşakənd ərazisinə və 20-də Tubi kəndinə düşmüş dolu bir sıra taxıl sahələrini məhv etmişdi [10]. 1901-ci ilin məlumatına görə, Bakı quberniyasında toplanmış taxıl məhsulunun xeyli az olmasının əsas səbəbi yağışın yağmaması və ilin quraq keçməsi ilə əlaqədar idi. Digər tərəfdən ziyanverici gəmiricilərin verdiyi ziyanı da buraya əlavə etsək, zərərin dəyərini qiymətləndirmək çətin deyildir. Sonrakı ildə güclü yağışların və dolunun yağması təkcə Şamaxı qəzasının Kəbristan mahalına vurduğu zərər 38 min manatla hesablanırdı [12]. İvanovka kəndinin ərazi aqranomunu 1916-cı il iyulun 21-də quberniya aqranomuna məlumatda bildirirdi ki, yerli camaatın sümürgək adlandırdığı gəmiricilər payızlıq arpanın 20, buğdanın isə 80 faizini məhv edib. Bu rayonda dəhşətli aclıq gözlənilir. Çoxunun heç yeni payız əkini üçün toxumu belə yoxdur [7, v.45]. 1901-ci il, 1907 və 1911-ci illər müstəsna olmaqla, Şimali Azərbaycanda, eləcə də Bakı quberniyasında ən az taxıl məhsulu istehsal edilən illər idi [14, s.41]. 1915-ci ildə səpin sahələrinin miqdarı adi vaxtlara nisbətən 20 faiz azalmışdı [6, v.14].

İllərlə baş verən məhsulsuzluq və qıtlıq kəndlilərin onsuz da ağır olan vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı. Məhsulsuzluqdan əziyyət çəkən kəndlilər hökumətə kömək xahişi ilə müraciət etməli olurdular [15, s.14]. Belə müraciətlərə isə bir qayda olaraq baxılmırdı.

Kəndlilərin qarşılaşdığı təbii fəlakətlərə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə, bəzi hallarda hökumət maliyyə yardımı göstərir [11], bəzən də yerli əhali ilə birlikdə məktəb şagirdləri səfərbər edirdi. Lakin göstərilən cəhdlər və cəlb olunan vasitələr, aqrotexniki heyətin [28, s.202-203] gördüyü tədbirlər gözlənilən nəticəni vermirdi.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, Bakı quberniyasında kifayət qədər taxıl istehsal olunurdu ki, bunun bir hissəsi bazara çıxarılırdı.

Taxıl satışı aşağıdakı şəkildə təşkil olunurdu: “Kəndlilər hər gün öz məhsullarını əsas etibarilə ən yaxın bazara çıxarırdı və orda taxıl alverçilərinin ya özlərinə, ya da onların adamlarına satırdılar” [31, s. 59]. Lakin taxıl satışının belə sadə formasına az yerlərdə rast gəlmək olardı. Satışın daha geniş yayılmış başqa forması möhtəkirlərin yerli istehsalçıları istismar etmələrinə əsaslanan satış idi. Taxıl istehsalı ilə məşğul olan qəzaları tədqiq etmiş ozamankı müəlliflər qəzalarda xüsusi möhtəkirlərin olduğunu və onların əhalini borc toruna salaraq onların taxılını çox ucuz qiymətə aldıklarını göstəririlər [30, s. 434-435].

Hər il vergiləri ödəmək üçün pula daimi ehtiyacı olan kəndlilər taxılı möhtəkirlərdən kənd varlılarından ağır şərtlərlə borc alırdılar. Kəndli alınmış borcu növbəti taxıl hesabına ödəməli olurdu. Bəzən möhtəkirlər kəndlini satışa çıxaracağı taxılı bazar qiymətindən xeyli ucuz verməyə vadar edirdi. Onlar kəndlilərdən ucuz qiymətə almaqla yanaşı, onları həm də ölçüdə, çəkiddə, aldatmaqdan belə çəkinmirdilər [22, s. 84].

Yerli bazarlarda satışa çıxarılan taxıl əsasən şəhər əhalisi, aztorpaqlı və torpaqsız kəndlilər, həmçinin maldarlıq və texniki bitkilərin əkini ilə məşğul olan kəndlilər tərəfindən alınır.

Mənbələrə görə, qəzaların dağlıq ərazilərində yaşayan əhali hər il taxılı aran ərazidən almaları olurdu. Aranda yetişdirilən taxıl məhsulu Salyan taxıl ticarəti ilə məşğul olanlar tərəfindən satın alınaraq Bakıya gətirilirdi [3, v. 106] ki, buradan bütün Cənubi Qafqaz təmin edilirdi.

Bakı quberniyasının dəmiryoluna yaxın olan Cavad, Bakı, Göyçay və Şamaxı qəzalarının əhalisi taxıl satışında yaxından iştirak edirdi. “Bakı quberniyası xəbərləri”nin məlumatına görə, “Göyçay qəzasında taxıl ticarəti Göyçayda, həftəlik bazarlar isə Kürdəmir, Kirküzərən, Külülü, İsmayılı və Bərguşad kəndlərində təşkil olunurdu. Qəzanın içərilərindən taxıl arabalar vasitəsi ilə bazarlara daşınır, burada satılmış taxıl Cənubi Qafqaz dəmiryolu üstündəki Ucar, Müsüslü, Kürdəmir və Sığırılı stansiyalarından lazımı yerlərə, həmçinin Zərdab kəndindən Kür çayı vasitəsilə Salyana aparılırdı” [8]. Lənkəran qəzasında taxıl Lənkəran şəhərində, Asullıda, Xol-Təklə və Qızılağac kəndlərində təşkil olunan həftəlik bazarlarda satılırdı. Qəzanın müxtəlif yerlərindən satılıq taxıl gətirilən Asullı ən böyük bazar hesab olunurdu. Satın alınmış və qəzadan kənara göndiriləcək bütün taxıl, taxıl ixracatının əsas nöqtəsi olan Qızılağac kəndinə, burdan taxıl gəmilərə yüklənərək, əsas etibarilə Bakı şəhərinə göndərilirdi [24, s. 101]. Lənkəran bazarında buğdanın pudu 80 qəpiyə, arpanın pudu isə 60 gəpikdən 70 qəpiyə qədər idi. 1913-cü ildə Lənkəran qəzasında 6 200 min pud taxıl satılmışdı [24, s. 102].

Quba qəzasında taxıl və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün əsas yerlər Dərbənd və Quba şəhərləri, həmçinin Samur dairəsinin Axtı kəndi idi. Dərbənddə əsasən buğda, düyü, darı və arpa satılırdı. Buraya taxılı Müşkür kəndinin, xüsusilə onun Samur və Yalama çaylarının Şimal hissəsində yaşayan kəndlilər gətirirdi. Orta zolağın qərb hissəsində yaşayan kəndlilərin taxılı və başqa məhsulları Axtıda satılırdı, qalan kəndlilər üçün isə əsas satış yeri Quba şəhəri idi [19]. Satışa çıxarılan taxılın miqdarı milyonlarla pudla hesablanırdı. Məsələn, 1898-ci ildə Bakı quberniyasından satışa çıxarılan taxılın miqdarı 23 628 232 puda bərabər idi [13, s. 136].

XX əsrin əvvəllərində Bakı quberniyası qəzalarında dövlət kəndlilərinin istifadəsindəki torpaq sahələrinin azalması, təbii fəlakətlər, kəndlilərin Bakı şəhərinə axını kimi bu və ya digər səbəblər taxıl istehsalını aşağı salmışdı. Belə ki, 1912-ci ildə Bakıdan ixrac edilmiş taxılın miqdarı artıq 5 008 821 pud qədər azalmışdı [32, s. 76].

Beləliklə, yuxarıda tədqiqatə cəlb etdiyimiz materiallar Bakı quberniyasında taxıl istehsalının inkişafındakı əngəllərə, obyektiv çətinliklərə baxmayaraq XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində, yəni istehsalın kapitalistcəsinə inkişafı şəraitində, regionun dövlət kəndlilərinin taxılçılıq təsərrüfatının daha çox əmtəə-ticarət əhəmiyyəti daşdığını göstərməyə imkan verir. Tədqiq etdiyimiz dövrdə ticarət əkinçiliyi geniş inkişaf etmiş ölkədə feodal münasibətlərinin qalmasına baxmayaraq, dövlət kəndlərində də əmtəə-kapitalist istehsalı, kapitalist münasibətlərinin inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, fond 387, siy. 1, iş 51.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, fond 387, siy. 1, iş 256.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 43, siy. 2, iş 1296.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 43, siy. 3, iş 1560.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 44, siy. 2, iş 561.
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 58, siy. 1, iş 54.
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, fond 59, siy. 1, iş 7.
8. Бакинские губернские ведомости. Баку, 1895, 3 июня.
9. Бакинские губернские ведомости. Баку, 1895, 14 октября.
10. Бакинские губернские ведомости. Баку, 1895, 30 сентября.
11. Бакинские губернские ведомости. Баку, 1902, 30 марта.
12. Бакинские губернские ведомости. Баку, 1903, 8 ноября.
13. Бакинский торгово-промышленный сборник. Баку: 1900, 300 с.
14. İsmayilov M.Ə. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1960, 240 s.
15. Кавказское хозяйство, № 20, 1913.
16. Кавказское хозяйство, № 21, 1913.
17. Кавказская копейка, 2 декабря, № 318, 1901.
18. Кавказская копейка, 22 июня, № 214, 1911.
19. Кавказское сельское хозяйство, 8 февраля, № 110, 1896.
20. Кавказское сельское хозяйство, 15 февраля, № 124, 1896.
21. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. 7. Тифлис: 1887.
22. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. 6, ч. 2, Тифлис, 1887.
23. Обзор Бакинской губернии за 1910 г.
24. Очерк сельского и местного хозяйства Ленкоранского уезда Бакинской губернии. Баку: 1914, 136 с.
25. Обзор Елизаветпольской губернии за 1897 г.
26. Петрович П. Хлопководство в Закавказье. Тифлис: 1912, 161 с.
27. Сборник статистических данных о землевладении и способах хозяйства в пяти губерниях Закавказского края. Тифлис: 1899, 922 с.
28. Сельскохозяйственный промысел в России (1893-1913). Петроград: 1914.
29. Сумбатзаде А.С. Сельское хозяйство Азербайджана в XIX в. Баку: АН Азерб. ССР, 1958, 346 с.
30. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. 4. Тифлис, 1888.
31. Труды Кавказского общества сельского хозяйства, №1, 1887.
32. Весь Кавказ. Баку, 1914, 1248 с.
33. Зардаби (Меликов) Г.Б. Избранные статьи и письма. Баку, 1968.

РЕЗЮМЕ
О ЗЕРНОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЁЛ БАКИНСКОЙ ГУБЕРНИИ
В КОНЦЕ XIX НАЧАЛЕ XX ВЕКА
Бахшалиев А.Б., Абдуллаева С.А.

Ключевые слова: зерновые хозяйства, крестьяне, хозяйство, земельные участки, торговое земледелие

В статье отражены сведения о зерновом хозяйстве государственных сёл Бакинской губернии в конце XIX начале XX века. Отмечено, что после прокладки железной дороги Баку-Тбилиси эта хозяйственная область стала развиваться ускоренными темпами. Делается вывод о том, что хлопок, имеющий промышленное значение и продаваемый дорого, привел к ослаблению ряда областей зернового хозяйства. Посев риса в Шемахинском уезде уже почти полностью был приостановлен, а в Гейчайском уезде посевные рисовые участки были сокращены в несколько раз.

SUMMARY
ABOUT GRAIN FARMING OF STATE PEASANTS OF BAKU PROVINCE
AT THE END OF XIX-BEGINNING OF XX CENTURY
Bakhshaliyev A.B., Abdullayeva S.A.

Key words: grain growing, peasants, farm, land plots, commercial farming

The article deals with grain farming of state peasants of Baku province at the end of XIX-beginning of XX century. It is shown that this field advanced rapidly after building Baku-Tbilisi railway. The article concludes that industrial significance of cotton-growing and expensive cotton sale led to weakening of several fields of grain growing. Rice planting is completely stopped in Shamakhi county and paddy planting areas in Goychay county diminished several times.

Daхilolma tarixi:	İlkin variant	07.03.2019
	Son variant	27.03.2019